

Bilo je nekoč v Baški grapi

Kaj sem ob 70-letnici filma *Na svoji zemlji* povedal Baški grapi, ki je Slovincem povedala, kaj je film

Piše: Marcel Štefanič, jr.

Ko slovenskim nogometašem pred reprezentančno tekmo zaigrajo *Zdravljico*, vem, da ne bodo zmagali. Ne morejo. *Zdravljica* pač ni himnična – ne prižge jih, ne vbrizgne jim zmagovalne vne-me, ne radikalizira jih, niti jih ne revolucio-nira. *Zdravljica* je napitnica – peli bi si jo lah-ko kvečjemu po tekmi, v slačilnici.

Toda vsakič, ko gledam film *Na svoji ze-mlji*, slišim slovensko himno, ki bi slovenske nogometaše prelevila v zmagovalce – vsakič, ko gledam film *Na svoji zemlji*, namreč zasli-šim slovito Kozinovo temo, ob kateri se ve-dno znova vprašam: kako, da to ni slovenska himna? Kako, da so bili slovenski »ustanov-ni očetje« tako slepi – in tako gluhi? Mar niso videli, kaj je Kozinova tema naredila za slo-venski film: ja, rodila ga je! In mar niso videli, kaj je Kozinova tema naredila za Baško gra-po: ja, ustvarila jo je! Povedala nam je, kaj naj čutimo do Baške grape. Kako naj jo vidimo. Kako naj jo doživljamo.

Kozinova tema intonira pogled na Baško grapo, v kateri se dogaja film *Na svoji ze-mlji* – in v kateri se rodi slovenski film. Ni slovenskega filma, ki bi imel takšno intona-cijo. A slovenski film je potreboval prav ta-kšno briljantno, genialno, nenadjebljivo in-tonacijo, da bi se sploh rodil. Brez Kozinove teme in Baške grape tega ne bi zmo-gel. Baška grapa je rodila film – in filmu je pustila, da je rodil njo.

Film *Na svoji zemlji* Baški grapi šepeta: ne bom te pozabil! In tudi Baška grapa ga ni pozabila. Nasprotno: Graparke in Graparji so ga tako ponotranjili in tako posvojili, da je postal del njihove identitete. Graparke in Graparji so unikatni Slovenci – Slovenci, ki jim je identiteto definirala film. Znajo ga na pamet. Poznajo vse detajle. In vsako repli-ko. Graparke in Graparji so ultimativni film-ski giki, feni, cinefilji. Film je njihova ustava,

»Stane, lej jo, našo Grapo,«
dahne partizan Sova na
začetku filma *Na svoji
zemlji*. To so bile prve
besede v slovenskem
celovečernem igranem
filmu. Prve – leta 1948!
Šele!

njihova Magna Carta Libertatum. Tega v Sloveniji ne najdete nikjer drugje.

Ko so me Graparke in Graparji povabili, da bi ob 70-letnici filma *Na svoji zemlji* govoril na slovesnosti na Grahovem, ki je skupaj s sosednjo Koritnico rojstni kraj slovenskega filma, ni bilo niti najmanjše možnosti, da tega ne bi storil. Prišel sem. Čas je bil za shod fenov. Prišle pa so tudi zadnje žive legende filma *Na svoji zemlji* – direktor fotografije in montažer Ivan Marinček, scenograf Tone Mlakar, snemalec Ivo Belec in igralec Andrej Kurent. Kot pravi skrivnostni glas v filmu *Polje sanj*: »If you build it, they will come!«

Tako mi ni preostalo drugega, kot da – uglašen s Kozinovim *soundtrackom*, ki se je razlegal po Grahovem in Baški grapi – začnem ...

**Nedelja, 7. oktober 2018,
Grahovo, Baška grapa**
Spoštovani!

Film *Na svoji zemlji* sem videl tolikokrat, da lahko rečem le: blagor Ivanu Marinčku, Tonetu Mlakarju, Ivu Belcu in Andreju Kurentu, da so ga lahko ustvarjali.

Prav res: blagor tistim, ki so v njem nastopili. Blagor tistim, ki so v njem statirali. Blagor tistim, ki so pri njem sodelovali. Blagor tistim, ki živijo tam, kjer se dogaja. Blagor tistim, ki živijo tam, kjer so ga snemali.

Mi, vsi drugi, smo le Ringo Starr – veseli smo lahko, da smo zraven. Toda nam srečo nam niso ostali le bobni: odkar ima film *Na svoji zemlji* svojo tematsko pot, je to film, v katerega lahko vstopimo – in v katerem lahko živimo.

Pozdravljeni torej vsi, ki ste tu. In pozdravljeni vsi, ki jih ni, pa so pred 70 leti tu bili. Še vedno so tu – film *Na svoji zemlji* jih je ohranil takšne, kot so bili. Film je njihova obljubljen dežela. Film je posmrtno življenje, ki zares obstaja. V sliki in besedi.

Zgodba o tem, kako je film *Na svoji zemlji* postal film, v katerega lahko vstopimo in v njem živimo, se začne leta 1929, ko je kapitalizem tako strahovito odpovedal, da je newyorško borzo razneslo, svet pa je opustošila velika finančna in gospodarska kriza, ki se je kmalu stegnila tudi k nam. Živo si lahko predstavljate, kako je bilo. Ljudje so bili prestrašeni. Drug drugemu so šli na živce. Nihče ni vedel, kaj točno se dogaja. Populisti so kričali. Vse je bilo narobe. Iz dneva v dan je bilo še slabše. Nič ni trajalo. Denar je padal. Fašizem je vstajal. Vsi so bili zmedeni. Zgodovina se je podirala. Nacija je hirala. Dežela je umirala. Bogu je bilo vseeno.

Ljudje so hoteli nove obraze.

Pa jim jih dajmo, so si rekli slovenski planinci, alpinisti, Skalaši, ki so hoteli žalostne, utrujene, depresivne Slovence na vsak način malce razveseliti. Verjetno jim je po glavi skakal Cankarjev *Kurent*, ki je napovedal: »*Tod bodo živeli veseli ljudje.*«

A kako naj jih razveselimo, so se spraševali planinci. Kmalu so se domislili: dajmo jim nekaj, česar še nimajo! Najbolje. A kaj bi to bilo? Šli so vase in čez čas arhivedsko vzklknili: film! Kul. A o čem naj govori ta film? Kaj naj prikazuje?

Kaj bi moral prikazovati slovenski film, da bi razveselil Slovence?

Logično, so dahnil: Triglav!

Tudi Bog jim je prikimal. V *Kurentu* namreč najprej oznani: »*Tod bodo živeli veseli ljudje.*« In potem ustvari Triglav.

Tako so Slovenci leta 1931 dobili v *krajevstvu Zlatoroga*, svoj prvi celovečerni film – film o treh prijateljih, ki se odpravijo na Triglav. V deželo se je vrnilo veselje.

Ker pa še vedno ni bilo tako veselo kot nekoč, so neki drugi planinci – njihovi tekme-ci – sklenili, da stopnjo veselja podvojijo in posnamejo še en film. Tako so Slovenci že naslednje leto dobili *Triglavske strmice* – ja, še en film o Triglavu. In ja, še en film o treh prijateljih, ki se odpravijo na Triglav. Ne sicer prek Rudnega polja kot v *Zlatorogu*, temveč prek severne stene, da je bil nasmeh večji, širši in prešernjši.

A tako je to bilo: že drugi slovenski celovečerec je bil rimejk prvega. Kar pa je bilo spet logično in povsem neizogibno – o čem pa naj Slovenci snemajo filme, če ne prav o Triglavu? Ko snemajo Triglav, snemajo sebe – svojo lepoto, samobitnost, konsenz o sebi.

Film so itak izumili zato, da bi lahko snemali Triglav, so si mislili slovenski planinci. Zato niti ne preseneča, da sta bila prva slovenska celovečerca – v času, ko so že vsi snemali zvočne filme – nema: Triglav očitno ni jemal le diha, temveč tudi besedo.

Prav zato verjetno Slovenci potem dolga leta, res dolga leta niso več posneli niti enega celovečernega filma. A po drugi strani: zakaj bi snemali filme, v katerih ni Triglava? Kdor je hotel videti Triglav, je lahko pogledal Zlatoroga ali Strmine. Koliko filmov o Triglavu pa naj posnamejo? In kdo bi hotel

gledati slovenski film, v katerem ni Triglava?

Leta so minevala – brez slovenskega celovečerca. Prišlo je leto 1935 – nič. Prišlo je leto 1939 – še vedno nič. Prišlo je leto 1941

Na svoji zemlji je bil film, ki ga lahko tudi ne bi bilo. Vse je šlo namreč narobe: vsi so bili filmski debitanti, tehnične možnosti so bile res bedne, igralci so morali kar sami kopati tirnice za kamero ...

- 01 V vlogah partizank in partizanov so nastopili slovenski gledališki igralci v svojih prvih filmskih vlogah in naturščiki.
- 02 Originalni plakat, razstavljen v tematski sobi na Grahovem. / Foto: Borut Krajnc
- 03 Fotografija s snemanja filma Na svoji zemlji: 28-letni režiser France Štiglic v akciji (za kamero). / Foto: Erminio del Fabro, arhiv Slovenske kinoteke

– nič. Prišla je vojna, ki je filmu rekla zбоgom. Prišel je konec vojne. In leta 1948 je prišel film *Na svoji zemlji*, ki je vojni rekel: Nikoli več!

Toda ko so Slovenci sklenili, da je čas, da končno posnamejo svoj prvi celovečerni zvočni film, so se obenem znašli v hudi dilemi: ali je sploh mogoče posneti film, ki se ne dogaja na Triglavu? Kje naj se film dogaja, da bodo imeli Slovenci občutek, da se dogaja na Triglavu, pa čeprav se tam ne bo dogajal? Lahko sploh kdo tekmuje z njim? Kdo lahko v slovenskih očeh in srcih nadomesti Triglav?

Spet so tuhtali. In tuhtali. In spet so šli vase. Le da tokrat tega niso počeli alpinisti, zmagovalci vršacev, temveč oni drugi norci – partizani, zmagovalci II. svetovne vojne. Tuhtali so in se ozirali naokrog. Dokler jih ni na lepem prešinilo: pa jasno – Baška grapa!

»Stane, lej jo, našo Grapo,« dahne partizan Sova na začetku filma *Na svoji zemlji*. To so bile prve besede v slovenskem celovečernem igranem filmu. Prve – leta 1948! Šele! Če ne bi bilo partizanov in partije, verjetno

Točka, s katere so posneli uvodni pogled na Baško grapo, je ena izmed postaj na tematski poti filma *Na svoji zemlji*, ki so jo odprli leta 2013, ob 65-letnici filma. / Foto: Borut Krajnc

Slovenci sploh nikoli ne bi dobili filma. Slovence je bilo treba v film dobesedno prisiliti. Pa vendar: nekaj božanskega je bilo v tem.

Sovo, osvoboditelja slovenske zemlje in slovenskega filma, igra kakopak Lojze Potokar – z glasom, ki ga je nemogoče posnemati. Z glasom nekoga, ki gleda spektakel. Z glasom človeka, ki vidi to, kar je v filmu večje od njega samega. Z glasom cinefila, ki vidi film. Z glasom Slovenca, ki vidi nekaj, kar lahko tekmuje s Triglavom.

Če bi se Baška grapa videla s Triglava, bi se videla natanko tako, kot se vidi v filmu *Na svoji zemlji*. Kamera – oko tega filma – je lahko stala le tam, kamor sta jo zapičila Ivan Marinček in Ivo Belec. In zapičila sta jo tako, kot sta Neil Armstrong in Buzz Aldrin zapičila zastavo na Luni. In tako kot je Roald Amundsen zastavo zapičil na Južnem tečaju. Terra nova!

Če bi Triglav in Baška grapa zaplesala, bi izgledala kot Ginger Rogers in Fred Astaire – Triglav bi Baški grapi dajal slog, Baška grapa bi mu dajala eleganco.

Kot rečeno, filma *V kraljestvu Zlatoroga* in *Triglavске strmine* sta bila nema – pogled na Triglav jima je vzel besedo. Pogled na Baško grapo pa je besedo dal. Baška grapa je slovenski film tako očarala, tako začarala, tako prevzela in tako fascinirala, da je spregovoril.

Ni se mogel več sprenevedati. Ni se mogel več zadrževati. Ni mogel več molčati. Dobil je glas. Triglav je morda Slovence zakompleksal, Baška grapa pa jih je osvobodila.

Klicala je film, toda klicala ga je le zato, ker je bila ustvarjena zanj. Tako kot Dolina spomenikov, Monument Valley, v kateri je vesterne snemal veliki John Ford.

Dejstvo, da Lojze Potokar in njegovi tovariši med snemanjem dejansko sploh

niso ležali tam, od koder v tistem uvodnem prizoru gledajo Baško grapo, ampak nekje povsem drugje, ker pač tam, nad tistim prepadom, kot mi je pred leti povedal Stanko Šorli, tedanji predsednik krajevne skupnosti Grahovo-Koritnica, ni moglo stati nič razen kamere, le še dodatno poudari, da je bil film v nekem smislu že v sami Baški grapi, da je bil torej vanjo vsajen in vgrajen. Morali so ga le še najti. Morali so mu le še pustiti, da se posname. Tako kot je Aristotel nekoč rekel za kip: da je že v samem kamnu – kipar mora zgolj odstraniti tisto, kar je odveč.

Natanko to pa so storili France Štiglic, Tone Mlakar, Ivan Marinček, Ivo Belec in drugi: iz Baške grape so le odstranili, kar je bilo odveč.

No, naj vam povem, kaj je bilo v Baški grapi odveč. Ne vem, ali veste, toda *Na svoji zemlji* je bil film, ki ga lahko tudi ne bi bilo. Vse je šlo namreč narobe: vsi so bili filmski debitanti, tehnične možnosti so bile res bedne, nenehno so improvizirali, elektrike ni bilo dovolj, tako da so kable izkopalavali v Ljubljani in jih dovažali v Baško grapo, scenarij so stalno popravljali in spreminjali (Ciril

Film Na svoji zemlji zdaj, 70 let kasneje, ko po Evropi spet vstaja fašizem, čaka na rimejk. Toda najprej si ga moramo zaslužiti – najprej moramo premagati tudi ta fašizem.

Kosmač, avtor izvirnega scenarija, pa je besnel!), hrana je bila slaba, stranišča so bila lesena, igralci so morali kar sami kopati tirnice za kamero, silovit naliv je odnesel lokacijo, Majda Potokar, alias Nančika (okej, imena Nančika v Baški grapi ne poznajo, kvečjemu Nanca ali Nana), je na snemanje prihajala s trajno, električar, ki je skrbel za reflektor, se je smrtno ponesrečil, Štiglic, ki se je mučil z igralci (>Ne igrajte kot v gledališču! Govorite preprosto!<), pa je imel na grbi še partijskega komisarja, ki je sproti preverjal, ali je vse na liniji.

Kar pa naj vas nikar ne zavede: vse to so bili le sestavni krči, trzljaji, sunki, stres, šoki in eksplozije Velikega poka, ki je rodil slovenski film. Slovenski film je res delal vse, da bi se rodil – tisti uvodni pogled na Baško grapo si je res zaslužil. Tisti finalni, evforični, odrešilni pogled na Trst tudi.

A še pred vsem tem so snemanje filma ustavili, da bi lahko 28-letni France Štiglic vskočil namesto Bojana Stupice, ki je film začel režirati, a mu ni šlo. Film se ni in ni prikazal. Pa čeravno ga je produciral Triglav – Triglav film. In zakaj se ni prikazal? Iz preprostega razloga: Stupica in njegovi so začeli Baško grapo preoblačiti – fasade hiš so prenavljali, kaširali, preplepljali s koščki papirja in lepenke. Baško grapo so hoteli korigirati – spremeniti.

Štiglic, Veno Pilon in Tone Mlakar pa so rekli: ne, pustimo Baško grapo takšno, kot je! Prav to, kar ji je skušala prejšnja ekipa dodati, je bilo torej odveč. Štiglic in njegovi so to odstranili. In prav v tem je bil njihov veliki trik: Baški grapi so pustili, da je Baška grapa. Pustili so, da se je film dobesedno sprijel z Baško grapo, da sta se stisnila in zaplesala – in da se je začela Baška grapa obnašati kot film. Da ga je začela celo režirati. Baška grapa je sama »povedala«, kam je treba postaviti kamero in kaj naj kdo reče.

Najavna špica traja skoraj dve minuti in pol, vanjo pa so vpisani tako rekoč vsi, ki so sodelovali, toda režiser France Štiglic ni poudarjeno in slavnostno vpisan na koncu, temveč kar nekje vmes. To je pač film, ki so ga naredili vsi skupaj. Film, ki se je posnel sam. Namesto *Na svoji zemlji* bi ga lahko naslovili *V svojem filmu*.

In ker so Baški grapi pustili, da je bila tisto, kar je v njej večje od nje same, se tudi zdaj, 70 let kasneje, zdi, da se je pri filmu *Na svoji zemlji* vse ujelo. Prav zato ga je po vseh teh letih še vedno tako lahko imeti rad.

Na svoji zemlji je film, v katerem so le vsi izrekli to, za kar so bili rojeni, in obenem film, v katerem je tudi Baška grapa le odigrala to, za kar je bila rojena. Če je ne bi bilo, si je ne bi mogli izmisliti.

Film *Na svoji zemlji* zdaj, 70 let kasneje, ko po Evropi spet vstaja fašizem, čaka na rimejk. Toda najprej si ga moramo zaslužiti – najprej moramo premagati tudi ta fašizem. X